

Vytauto Stanikūno archyvo nuotr.
Kretingos raj. vienkaiminė sodyba

Lietuviško skanseno ekspozicijai 35-eri

Šiomet sukanka 35 metai, kai lankytojus pakvietė pirmosios Lietuvos liaudies buities muziejaus sodybų ir jų interjero ekspozicijos. Šiandien muziejuje sukaupta per 86 tūkst. eksponatų, į jį perkelti ir pastatyti 183 nekilnojamieji eksponatai, teritorija užima 174 ha plotą. Muziejus yra plačiai žinomas už Lietuvos ribų. Apie tai kaip buvo kuriamas lietuviškas skansenas, jo ekspozicijos, prisimena pirmasis muziejaus direktorius Vytautas Stanikūnas, šiais metais minintis ir savo gyvenimo garbingą 85-erių metų sukaktį.

1966 –aisiais muziejui atsiradus popieriuje, aštuonerius metus važinėjome po Lietuvą, ieškodami senovinių pastatų ir daiktų, vyko projektavimo darbai. Patirties sėmėmės iš latvių, jau nuo 1924 metų turėjusių tokią ekspoziciją po atviru dangumi, iš estų, kūrusių ją panašiu metu kaip mes. Daugiau tokių Sovietų Sąjungoje neturėjo niekas. 1974 metų vasarą Lietuvos liaudies buities muziejus buvo iškilmingai atidarytas ir išsyk tapo turistų meka.

1965 m. balandžio 30 d. tuometinei Lietuvos TSR Ministrų Tarybai priėmus nutarimą nuo 1966 m. sausio 1 d. įsteigti Lietuvos TSR liaudies buities muziejų, dar dirbdamas Biržuose netikėtai gavau savo studijų bičiulio etnografo Vacio Miliaus laišką, kuriame jis rašė, kad „buities muziejaus idėja nemirė... – toks muziejus Lietuvoje bus statomas. Jau parinkta ir būsimos muziejaus vieta“. Siūlė prisiminti muziejininko darbą...

Iš tikrųjų, pokario metais (1946–1950 m.) Vilniaus universitete studijavau menotyrą ir muziejininkystę, kurį laiką dirbau tuometinio Kultūros – švietimo įstaigų komiteto Muziejų skyriuje bei Trakų kraštotyros muziejuje. Tačiau 1949 m. represavus šeimą, turėjau slapstytis nuo priverstinės kelionės už Uralo, netekau ir darbo, buvau pašalintas iš universiteto. Padedant giminėms, pavyko įsidarbinti Biržų mieste mokytoju.

Vėl prisiminiau Pauliaus Galaunės paskaitas, kuriose profesorius dažnai užsimindavo apie „muziejaus po atviru dangumi“ reikalingumą Lietuvoje ir jo reikšmę.

Lietuviškas kaimas, jo buitis, lietuviškos sodybos man buvo

THE EXPOSITION OF THE LITHUANIAN SKANSEN MARKS THE 35TH ANNIVERSARY

It is 35 years since the opening of the first exposition of farmsteads and their interior in the Lithuanian Open Air Museum. Today, the museum keeps over 86 thousand exhibits, has put 183 immovable exhibits in the territory of 174 ha. The museum is far-known outside Lithuania. The first director of the museum Vytautas Stanikūnas who is celebrating the 85th anniversary this year shares reminiscences about the foundation of the Lithuanian Skansen and his expositions.

Grūšlaukės km., Kretingos raj. sodyba

Kun. Jurgio Pabrėžos svirnas

artimos ir savos. Gimiau ir augau ūkininko sodyboje netoli Panevėžio dvigalėje aukštaitiškoje gryčioje. Visam laikui į atmintį įsirėžė aukštaitiška šnektė, senieji papročiai, močiutės, kuri dar gerai prisiminė 1863 m. sukilimą, pasakojimai, pasakos ir dainos. Pažįstami kaimo darbai: ganiava, kūlimas nuo spragilų, arklinės kuliarnosios iki „dampio“, linaminės su karšta jauja ir traškančiais linais. Pirmosios pamokos šimtametėje gryčioje su duonkepe krosnimi prie durų ir krūvelėmis pelenų, kuriuos barstydavome rašalui nusausinti. Pažįstami buvo ir miško ruošos darbai. Tėvai statėsi naujus trobesius – gryčią, svirną, klojimą, pirtį, todėl iš vaikystės prisiziūrėjau, kaip dirba dročiai, dailidės, staliai. Kaimo statyba, amatai buvo savi ir įdomūs.

Ilgai nelaukdamas apsilankiau Kultūros ministerijoje. Čia sutikau studijų laikų kolegas: Stasį Čipkų – Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos viršininko pavaduotoją ir Vytautą Jakelaitį – ministro pavaduotoją. Susipažinau ir su valdybos viršininku Jonu Glemža. Tai buvo nuoširdūs, Lietuvos kultūros palikimo išsaugojimui atsidavę žmonės. Jie man pasiūlė vadovauti muziejaus kūrimo darbui. Tuometinis kultūros ministras J. Banaitis, kuriam buvau pristatytas, ilgokai patylėjęs, ištare: „Daug metų praėjo, gilios tavo šaknys įleistos Biržuose, bet įeigu jau ryžais...“

Taip ir prasidėjo mano keturių dešimtmečių veikla Rumšiškėse.

1966 m. gegužės 16 d. atvažiavau į Kauną. Ministerijos žmonės nurodė laikinai įsikurti tuometinio P. Cvirkos muziejaus patalpose Donelaičio g. 13. Čia radau muziejaus vadovą rašytoją Karolį Vairą – Račkauską. Jis sutiko leisti naudotis jo rašomuoju stalu. Šalia buvo dar viena maža patalpėlė, iš kurios kadaise buvo patiekiamas maistas į advokato, buvusio Lietuvos valstybės premjero P. Šleževičiaus valgomąjį. Vėliau gavome dar porą patalpelių pusrūsyje. Tame pačiame name 12 m² buvusioje virtuvėje su šeima apsigyvenau ir pats.

Netrukus iš Rokiškio atvyko Stasys Daunys. Tai buvo jau patyręs muziejininkas, direktorius, Šiauliuose dirbęs su P. Bugailiškiu ir į Rokiškio dvaro parką perkėlęs keletą senų to krašto pastatų. Netrukus dirbti muziejuje pasisiūlė Petras Vėlyvis – kraštotyrininkas, istorikas.

Pirmasis ir svarbiausias uždavinys buvo paruošti muziejaus programą, kaip pokštavome, „scenarijų“.

Ruošėme tą „scenarijų“ – programą ir dirbome trise – S. Daunys, P. Vėlyvis, V. Stanikūnas. Su S. Dauniu aplankėme latvių bei estų muziejus. Archangelske domėjauisi to šiaurės krašto išlikusiais medinės architektūros paminklais bei pradėtu statyti muziejumi. Apilankiau ir Bukarešto kaimo muziejų.

Muziejaus po atviru dangumi pagrindinis ir svarbiausias eksponatas – pastatai. Reikėjo nuspręsti, kiek, iš kur ir kokius atkelti į muziejų paskirtą teritoriją. Per šimtmečius daugelis pastatų sunyko arba buvo

sunaikinti ir kaimuose jau retai buvo galima pamatyti visiškai išlikusį praeito šimtmečio trobesį, o dar išlikę dažnai būna neatpažįstamai pakeisti. Reikėjo spręsti, ar ieškoti unikalių, kuo nors išsiskiriančių iš kitų pastatų, ar apsisėti prie daugiausiai paplitusių. Kartu muziejaus darbuotojai suprato, kad vertingo architektūrinio objekto iškėlimas iš jo aplinkos yra smerktinas ir galimas tik išimtiniais atvejais. Buvo nuspręsta ieškoti tipinių statinių, gerai išlaikiusių savo pirmąją, statytojų sumanytą ir įkūnytą formą.

Muziejui vietą 1958-1965 m. parinko prie tuometinės Kultūros ministerijos sudaryta komisija. Po daugelio apžiūrėtų vietų buvo apsisėta šalia Rumšiškių miestelio, prie Kauno marių ir Pravienos upelio. Vietos parinkimą lėmė gera būsimo muziejaus geografinė padėtis: ji yra beveik Lietuvos centre, kur susiduria aukštaitių, dzūkų, sūduvių etnografiniai regionai. Nepertoli ir Žemaitijos įtakos arealas. Patogus susisiekimas, o pati teritorija yra ne tik graži, bet ir įvairi natūralios gamtos komponentais: miškai, atskirų medžių kupetos, pievos ir dirvos, kloniai, raguvos, lygumos ir pakilimai. Ji beveik autentiškai atitinka pagrindinių Lietuvos etnografinių regionų natūralias gamtines ypatybes.

Ruošiant būsimo muziejaus programą bei projektą, buvo žinoma, kad pastatų ekspozicijos gali būti įvairios. Jie gali būti pavieniai, išrikiuoti eilėmis, lyg parodose arba jungiami į kompleksus – sodybas, kaimų fragmentus. Tačiau pats muziejaus pavadinimas – buities – įpareigojo atkurti žmonių gyvenimo sąlygas ne tik interjere, bet visapusiškai parodyti jų gyvenimo būdą kasdieninėje darbinėje veikloje. Todėl negalima apsiriboti vien gyvenamaisiais trobesiais, bet būtina parodyti ir ūkinius pastatus – tvartus, daržines, klojimus, kurių konstrukcijos ir proporcijos irgi turi išliekamąją vertę. Prof. P. Galaunė, pradžioje skeptiškai vertinęs tokį sumanymą, vėliau jam pritarė. Paruoštoje programoje buvo numatytas sodybinis eksponavimo metodas, išlaikant tarp sodybų reikalingus atstumus. Kartu buvo suprantama, kad tai bus savotiška kompiliacija, nes praktiškai sodybų, kurias galime perkelti su visais pastatais, nepavyks surasti. Ir kuriamos jos nebus tikros, bet padės lankytojui suvokti pastatų paskirtį ir jų funkcinius ryšius.

Be tipinio pastatų išdėstymo, siekiant kuo tikresnio buvusių sodybų vaizdo, reikėjo atkurti mažąją architektūrą – tvoras, vartus ir vartelius, šulinius, koplytstulpius, želdinius, gėlių darželius.

Paruoštoje muziejaus programoje buvo numatyta atkelti ir eksponuoti 133 įvairios paskirties Lietuvos regionų – Aukštaitijos, Dzūkijos, Sūduvos ir Žemaitijos – pastatus. Numatyti 27 sodybų komplektai, atskiri dvaro bei miestelio pastatai, taip pat pastatai, neįeinantys į sodybas (technikos objektai, religiniai pastatai, smuklės, tiltai ir kt.). Muziejaus ekspozicijas planavome 192 ha plote.

Svorio ir saikų paroda

Preliminarią muziejaus programą 1966 m. rugsėjo 13 d. svarstė Muziejaus taryba, į kurią įėjo: Vytautas Jakelaitis, Jonas Glemža, Klemensas Čerbulėnas, architektai Juozas Baršauskas, Romanas Jaloveckas, Feliksas Bielinskis, Eduardas Budreika, Jonas Minkevičius, Vytautas. Pasčiauskas, Vytautas Landsbergis – Žemkalnis, prof. Paulius Galaunė, Stasys Daunys, Petras Vėlyvis, Stasys Čipkus, Vytautas Stanikūnas (Tarybos pirmininkas). Pateiktai programai iš esmės buvo pritarta ir projektavimo darbai buvo pavesti arch. R. Jaloveckui. Sudaryta projektavimo konsultacinė grupė: arch. V. Landsbergis – Žemkalnis, K. Šešelgis, F. Bielinskis, Kl. Čerbulėnas, S. Daunys. P. Vėlyvis. V. Stanikūnas (pirmininkas).

Priimtoji muziejaus programa ir projektas atvėrė kelią muziejuje parodyti visą Lietuvoje išlikusių ar buvusių pastatų panoramą – nuo seniausių, primityvių iki išvystytų, dailių konstrukcijų ir puošybos. Kai kurie partijos ideologai gynė vadinamąjį „klasinių požiūrį“, tikėjosi parodyti varganą Lietuvą, palyginus su statomais kolūkais.

Štai 1968 m., rudenį ir jau pradėjus pastatų perkėlimą į muziejų, užsuko A. Sniečkus. Jis apžiūrėjo statomą namą, dviaukštį svirną, pasikalbėjo su dailidėmis. Architektas R. Jaloveckas trumpai pristatė muziejaus projektą. A. Sniečkaus požiūriu, muziejuje turi būti rodoma darbo liaudies, t. y. vargingųjų gyventojų, buitis prieškarinėje Lietuvoje, kaip kontrastas kolūkiniam kaimui. Jokių kapinaičių! Vieną kitą koplytstulpį pakėlėse gal ir galima būtų pastatyti. Dar gailėjosi, kad statant Elektrėnų buvo nugriautas kažkoks varganas kaimas, taigi nebūtų reikėję ir muziejaus. Priekaištų, kad rodome turtingų ūkininkų pastatus, jų buitį, vadinamąsias „buožines“ sodybas, gaudavome ir vėliau, jau atidarius muziejų.

Beje, toks požiūris atsispindėjo ir pačiame muziejaus pavadinime. Pagal tuometinę sampratą, sąvoka „liaudis“ apėmė toli gražu ne visus krašto gyventojus, o tik tam tikrą sluoksnį, t. y. varganus, išnaudojamus žmones. Juk visi kiti – dvarininkai, buožės, dvasininkai, verslininkai – žudomi ir tremiami buvo „liaudies priešai“. Žodžiu, muziejus turėjo parodyti prastuomenės buitį, kultūrą. Atgimimo aušroje vėl gi buvo tartasi su Tarybos nariais dėl muziejaus pavadinimo. Algimantas Miškinis, Vacys Milius, Petras Kalnius, Leonas Mulevičius siūlė „Lietuvos kaimo muziejus“ pavadinimą, motyvuodami, kad jame vyrauja kaimo pastatai. Taip vadinami daugelio pasaulio šalių panašūs muziejai (vok. Dorfmuseum, rumunų Satulul).

Plačiau ir bliviau galvojęs tuometinės valdžios atstovai (A. Brazauskas, A. Barkauskas, L. Šepetys) palaikė Muziejaus tarybos priimtą programą bei koncepciją ir netgi patarė „nerodyti Lietuvos kaip kokio ubagų krašto, nes tada atvažiuojantys tvirtins, kad lietuviai viską gavo iš rytų kaimynų, reikia parodyti, kas mūsų krašte buvo gražaus (pastatus, sodybas)“.

Pirmajame MT posėdyje patvirtintą programą perdavė architektams grafiniam jos pateikimui. Architekto Romano Jalovecko pateikti teritorijos zonavimo, maršrutinių kelių, pastatų kompleksų variantai buvo svarstomi dar trijuose Tarybos posėdžiuose ir galutinai priimti 1967 m. balandžio mėn. 17 d. Vėliau eskizinį projektą tobulino ir detalizavo architektė Birutė Kugevičienė.

Architektų paruoštoje muziejaus pastatų, kompleksų išdėstymo – ekspozicijos generalinio plano schemoje buvo numatytas 6,5 km žiedinis pėsčiųjų kelias muziejaus lankytojams. Jis jungia pagrindinius muziejaus sektorius: Dzūkiją, Aukštaitiją, Sūduvą bei Žemaitiją su Mažosios Lietuvos objektais prie Kauno marių. Pagrindinis įėjimas nuo Rumšiškių miestelio pusės, lieptas per Pravienos upelį. Didesnės pastatų sankaupos – kompleksai: rytinėje muziejaus dalyje – dzūkų bendrė, šiaurėje – aukštaičių kaimelis buvusio Pievelių kaimo vietoje su išlikusiais želdiniais, toliau už miško – pietinėje pusėje pavienės Sūduvos sodybos, dar toliau – pietvakariuose prie Kauno marių – žemaičių kupetinio kaimo pastatai. Buvo numatyta keletas viensėdžių bei atskirų pastatų, netelpančių į sodybas, vėjo,

Mažlietuvų skuba

vandens malūnų, užtvankų, įėjimo vartų, maitinimo įstaigų, renginių, poilsio, automobilių stovėjimo vietos.

Muziejaus projektavimas ir statyba – ilgalaikis procesas, panaudojant ieškojimų, etnografų ekspedicijų kaupiamą patirtį, tyrimus. Ir todėl, nors projektas buvo priimtas, iš tikrųjų jis visą laiką buvo keičiamas, papildomas. Kiekvieno pastato suradimas, jo „įtvirtinimas“ muziejuje, sodybų sukomplektavimas būdavo ilgų diskusijų objektas. Atlikdami didesnius pakeitimus, kviesdavome Muziejaus tarybą. Stengdavomės įsiklausyti į kiekvieną nuomonę, argumentus ir tik tuomet priimdavome galutinį sprendimą. Taigi muziejaus kūrimas, statyba – tai kolektyvinis daugelio specialistų, mokslininkų, muziejininkų darbas. Nemažai pasiūlymų, projektų saugoma muziejaus archyve ir jie gali būti naudingi ir rašant muziejaus istoriją, ir tęsiant muziejaus statybas.

Muziejaus statybas pradėjome „Pravienos“ kolūkio žemėje. Joje buvo įsikūrę, pasistatę sodybas vietos gyventojai, vienas kitas buvusio Pievelių kaimo pastatas, vienkiemiai – keliolika šeimų. Pagal tuometinės melioracijos įstatymą gyventojams buvo sumokėta už pastatus ir želdinius, leista nusigrauti ir išsigabenti jau išpirtus pastatus. 1969 m. muziejui buvo perduotas 175 ha žemės plotas, įskaitant ir valstybinį mišką.

Programoje numatyti keltini pastatai buvo mūsų vaizduotėje, teoriški „virtualūs“, kaip dabar sakoma. Juos reikėjo surasti natūroje. 1966 m. rudenį muziejui buvo duotas senutėlis autobusiukas. Įsigijome keletą dviračių. Ir taip negausūs muziejaus darbuotojai metėsi į Lietuvos provinciją ieškoti numatytų pastatų, rinkti ir kaupti senoviškus baldus, audinius, namų apyvokos rykus. Surinktas turtas buvo kraunamas į autobusiuką. Dviračiais riedėjome į kaimus, vienkiemius, rašėme, braižėme, fotografavome.

Neturėjome jokių patalpų. Kur padėti surinktus daiktus – muziejinis eksponatus? Pradžioje juos palikdavome laikinai pasaugoti savininkams, išnuomotuose ūkiniuose pastatuose, gavome keletą patalpų Pažaislio vienuolyne. Perkėlus pirmuosius trobesius, į juos kraudavome surinktą turtą. 1974 m. jau turėjome sukauptą apie 10 tūkst. eksponatų

Dirdami ekspedicijose, muziejininkai kartu kaupė žinias apie pastatus, sodybas, kaimus. Išryškėjo naujų, nežinomų dalykų. Muziejaus programą bei projektą tekdavo koreguoti, papildyti. Didelę paramą muziejaus kūrimo darbui suteikė nuo 1970 m. į muziejų laikinam mokslinio vadovo darbui iš Statybos ir architektūros instituto atėjęs menotyrininkas ir muziejininkas Klemensas Čerbulėnas, puikiai dar nuo prieškarinių laikų pažinęs Lietuvos kaimus ir miestelius, propagavęs Tėviškės muziejaus idėją. Jį patį neakivaizdžiai pažinojau iš straipsnių „Gimajame krašte“, „Naujojoje Romuvoje“, karo metų periodikoje, iš pokario straipsnių ir leidinių. Su Jonu Glemža dar 1966 m. rudenį suradome jį tuometiniame Kauno St. Žuko dailės technikume,

kur jis turėjo keletą užsiėmimų. Ir taip su Kl. Čerbulėnu, biržiečiu, tikru Lietuvos patriotu, iki pat jo mirties artimai ir atvirai bendravome, visiškai vienas kitu pasitikėdami. Tai buvo plačios erudicijos žmogus, dailės, etninės kultūros žinovas, mokslininkas, muziejininkas, puikiai pažinęs Lietuvos kaimą. Jis mielai sutiko bendradarbiauti ir padėti kurti lietuvišką skanseną.

Ėjo įtempto darbo metai.

Laukė ilgos derybos su savininkais dėl kainos, įtikinėjimai, prašymai, kartais su kolūkių pirmininkais ar rajonų vadovais. Ieškojimų metu bendrauta su daugybe žmonių, kurie skirtingai suvokdavo ir vertindavo muziejininkų darbą. Vieni siekdavo pasipelnęti, kiti – padėti, tretį nė į trobą nenorėdavo įsileisti. Bet vis dėlto daugiausia buvo tų, kurie suprastavo ir norėdavo padėti. Muziejaus darbuotojai niekada nepamirš kringišio, politinio kalinio Igno Jablonskio, kuris juos priimdavo kaip laukiamus svečius, mesdavo visus darbus ir kartu leisdavosi į keliones po žemaičių žemę ieškoti reikalingų trobesių, aiškino, patardavo. Nemaža dalis žemaičių sektoriaus pastatų įsigyta jam padedant. Garbusis Tėvas Stanislovas iš Paberžės irgi ne kartą keliavo su muziejaus darbuotojais po savąją parapiją, rodė sodybas, išlikusius Vinco Svirskio kryžius, perdavė muziejui daug vertingų surinktų daiktų. Žemelio apylinkėse muziejininkų patarėjas buvo Jonas Šliavas. Į muziejų plaukė laiškai su pasiūlymais, adresais. Daugiausia jų atsiuntė nuoširdus muziejaus bičiulis V. Milius.

Atrenkant keltinus pastatus, buvo aplinkyti visi kaimai ir sodybos, įtraukti į vietinės reikšmės saugotinų pastatų sąrašus. Kai kurie pastatai į šiuos sąrašus buvo įtraukti paties LBM iniciatyva, siekiant apsaugoti juos nuo sunaikinimo. Iš paminklinių objektų į muziejų perkelta Josvainių karčema, Račkiškių koplyčia, dvarų dviaukščiai svirniai iš Varėnos ir Trakų rajonų, tvartas iš Kretingos rajono. Šie pastatai buvo apiešti, nenaudojami, pasmerkti sunykimui.

Pirmasis pastatas, perkeltas ir atstatytas stiebinis vėjo malūnas nuo Šiluvos. Jį pasiūlė dar 1966 m. Kl. Čerbulėnas. O vienas iš pačių vertingiausių pastatų – žemaičių numas – surastas 1967 m., pasinaudojus muziejuje dirbusio puikios fotografo ir kraštotyrininko A. Kubiliaus prisiminimais. Numas dar stovėjo ir buvo naudojamas kaip ūkinis pastatas (daržinė, atviras židyns jovalui, tvartelis) St. Daukšienės sodyboje Norvaišių kaime, Plungės rajone, o 1968 m. statybininkai jau rentė 11 trobesių.

Gyvenamųjų pastatų fondas muziejuje – pagrindinis. Jis atspindi įvairių Lietuvos regionų bei laikotarpių gyvenimo būdą – buitį. Atstatytos ir restauruotos žemaičių trobos, aukštaičių ir dzūkų pirkios, sūduvių stubos parodo gyvenamojo būsto raidą nuo paprasto viengalio iki išvystyto plano su daugeliu patalpų aukštaitiško ir žemaitiško namo. Čia randame visus sienų rentimo, rąstų jungimo, pristatymo konstrukcijas, stogų formų ir siluetų įvairovę, dengimo būdus ir medžiagas. Gyvenamuosiuose būstuose galime atsekti šildymo, virimo-kepimo įrangų raidą nuo atvirų židinių senajame žemaičio

name bei kituose pastatuose, krosnių, pečių atsiradimą, jų vystymąsi iki mūsų laikų sudėtingų šildymo, maisto ruošimo įrangų. Atstatant ir restauruojant perkeliame pastatus, atkuriami mūsų krašto regionams būdingi puošybos elementai-pjaustiniai, polichromija. Palyginti nedidelėje muziejaus teritorijoje nesunku palyginti visų Lietuvos regionų, subregionų pastatų skirtumus, kurie susidarė per daugelį amžių, veikiant istorinėms socialinėms sąlygoms.

Įsigytus pastatus apmatuodavo ir restauravimo projektus ruošdavo Paminklų konservavimo instituto darbuotojai su nuolatos tuos darbus kuriojančia architekto B. Kugevičiene. Kai kurių mažiau sudėtingų pastatų dokumentaciją paruošdavo ir patys muziejininkai.

Patį pastatų perkėlimą ir jų atstatymą muziejaus teritorijoje kartu su muziejininkais vykdė Kauno restauravimo dirbtuvės, sumanūs, dalykiški jų vadovai Romualdas Kaminskas, Rimas Šermukšnis, Kęstutis Vaikšnoras, darbų vykdytojai Antanas Andraitis, Petras Pečiukas, Rimas Leimontas, Aleksas Astrauskas, Raimondas Konstantinavičius bei dailidės – statybininkai, dar neužmiršę savo tėvų ar senelių darbo įgūdžių.

Senieji lietuviško kaimo pastatai neatskiriamai suaugę su juos supančia gamta – miškais, laukais, vandenimis bei senojo kaimo ramybe. Atėmus ir sunaikinus tą aplinką, jie netenka dalies savo reikšmės ir žavesio. Juk jie patys nėra architektūros šedevrai!

Be jau paminėtų į muziejų perkeltų gyvenamųjų namų, komplektuojant sodybas, atkelta senų, įdomių konstrukcijų, retai beišlikusių pastatų. Tai tvartas su diendaržiu ir klojimas su jauja Biržų krašto vienkiaminėje sodyboje. I. Jablonskis muziejininkus atvedė į Skuodo r. Vėčių kaimą. Čia radome visiškai apleistą, begriūvantį vienintelį išlikusį buvusioje iškilau žemaičių žemės sūnaus, botaniko, floristo, kunigo Jurgio Pabrėžos gimtojoje sodyboje pastatą – svirną. 1970 m. atgabenome jį, atstatėme ir restauravome. Liaudies meistrai iš ažuolo išdrožė paminklą su užrašu „Taislius auguminis“, prisimenant svarbiausią floristo knygą. Gal šiam pastatui reikėtų didesnio muziejininkų dėmesio. Šiais metais sukanka 160 metų nuo J. Pabrėžos mirties. 1969 m. atkelta vienintelė Lietuvoje išlikusi molo vėlykla, kurios mechanizmus suka vanduo. Perkelti 4 skirtingų konstrukcijų vėjo malūnai. Perkelta unikali XIX a. pradžios žemaičių ūkininko nuo Grūšlaukės sodyba – visi neblogai išsilaikę pastatai. Tai vienintelė nekompijuota sodyba. Išlaikytas tikslus pastatų išdėstymo planas, atstumai. Gaila, kad sodyba nebaigta restauruoti, apleista, nors tai vienas vertingiausių muziejaus objektų.

Muziejaus ekspozicijos – tai apibendrinti pavyzdžiai to, kas buvo Lietuvos kaimuose ar miesteliuose. Tai statybos, buities kultūros istorija. Klaidinamas lankytojas, kada jis mato falsifikatą. Jei tvartas dengtas skarda – lankytojui susidaro įspūdis, kad visi tvartai tokie ir buvę. Jei aukštaičių kaime svirnas yra ne prieš pirkios duris, o nugarstas į kiemo gilumą – lankytojas bus suklaidintas, nes taip nebūdavo.

Muziejaus interjero, kiemo ekspozicijos turėjo atkurti tam tikro laikotarpio, regiono gyventojų gyvenamąją aplinką – naudotais baldais, namų apyvokos reikmenimis, audiniais. Interjero ekspozicijų įrangą darė Buities skyrius, kuriam vadovavo patyręs muziejininkas Stasys Daunys, o nuo 1979 m. Janina Samulionytė. Interjero ekspozicijų įrangą sąlygojo ir eksponatų apstas, ir galimybė juos saugiai eksponuoti. Žmogus aplinką priima pojūčiais – ne tiktai pamatyti, bet ir paliesti, jausti kvapą. Buvo siekiama sukurti iliuziją – šeimnininkas čia pat. Tačiau kai kurių lankytojų noras ką nors „atminimui“ išsinešti muziejininkus vertė atsakyti smulkesnių eksponatų, o, be to, dar griežta nuoroda – eksponatų neliesi rankomis, mūsų muziejininkus varė į nevilgtį. Juk suolai ir stalai, o pagaliau ir patys pastatai – eksponatai. O lankytojas juk ne angelas, kad apskraidytų nieko neliesdamas. Išimtis tokiam muziejui reikalingos, bet jų nesulaukėme. Taip ir teko pažeidinėti muziejininkystės reikalavimus. Šiaip ar taip teko riboti tiesioginį lankytojų sąlytį su interjero ekspozicijomis – ir kaspinėliai skersai durų, ir stiklai duryse menkina įspūdį, kad šeimnininkas čia pat. Kaip ir ryškūs inventoriaus numeriai ant daiktų ar vielytėmis pririšti šaukštai. Atstatytoje Panevėžio r. dūminėje gryčioje lankytojai gali pabūti prie pečiaus, pajusti dūmų skonį, pamalti girmomis – ir tai jau šis tas.

Ruošdami muziejaus interjero ekspozicijas dirbome remdamiesi savo patirtimi ir žiniomis. Niekas iš „aukščiau“ muziejininkams nenurodinėjo ir nevadovavo. Atsirado pirkiose ir religiniai paveikslai, žemaitiški medžio raizginiai, ir kryželiai, koplytėlės. Tačiau žinojome ir „žaidimo“ taisykles – neižeisti, neišprovokuoti, nes kai kas bandydavo įžiūrėti ir nacionalizmą, ir religingumą. Tai grėsė muziejaus statybos sulaukymu. Prisimenu atvejį, kai su atsakingais Kultūros ministerijos pareigūnais lankant muziejaus ekspozicijas vienas iš jų ėmė priekaištauti, kodėl ant perkeltos Račkiškių koplyčios yra originalus kryžius, o ne „saulutė“. Tuometinis kultūros ministras L. Šepetys šią pastabą nuleido juokais, sakydamas, kad kryžius labai aukštai ir jį nuimant gali atsitikti nelaimė – kažkas nukris. Pareigūnas išsėdėjęs tylėjo.

Interjero ekspozicijas ruošė moksliniai darbuotojai pagal savo nagrinėjamą temą – baldai, audiniai, maisto gaminimas, žemdirbystė. Kiekvieno sezono pradžioje su paruoštomis ekspozicijomis etnografaai supažindindavo ekskursijų vadovus. Kokių nors nurodymų „iš aukščiau“ tikrai negaudavo.

Ruošdami interjero ekspozicijas laikėmės principo, kad jos turi būti šventiškos, be šiukšlių ar išmėtytų drabužių, indų. Juk kaimo žmonės savaitgaliais laukdami svečių ir stalą gražia staltiese uždengdavo, lovas paklodavo, nuvalydavo sienas ir langus. Juk muziejaus lankytojai ir yra tie laukiamieji svečiai. Tačiau kai kurios buitinės detalės turi būti: ir apsmilkusi krosnies pakura, ir virtuvės reikmenys, malkų krūvelė, staklės su jausta drobule ir kt.

Aštuoniakampė Račkiškės koplyčia

1974 m. muziejaus teritorijoje buvo pastatyta arba renčiama per 70 pastatų. Sukomplektuotos 7 sodybos su interjero – buitinėmis ekspozicijomis. Pastatytas muziejaus vartų pastatas, kurį, nusižiūrėjęs į žemaitišką žardą, suprojektavo architektas K. Žalnierius, o pėsčiųjų tiltą per Pravieną pateikė inžinierius V. Šliogeris.

Pirmosios muziejaus sodybų ir jų interjero ekspozicijos buvo atidarytos 1974 m. birželio 21 d. Prieš tai buvo gautas keistokas nurodymas – apie muziejaus atidarymą niekur neskelbti ir nereklamuoti. Tačiau ir be reklamos susirinko gana gausi muziejaus gerbėjų minia. Lankytojams buvo pateiktos 3 žemaičių, daugiausia iš Kretingos rajono senųjų pastatų sukomplektuotos sodybos, viena dzūkiška iš Lazdijų krašto, aukštaitiška iš Biržų, Pasvalio regiono, taip pat sūduvių – iš Marijampolės apylinkių. Ši sodyba turėjo ypatingą paskirtį. Muziejininkams be kompromisų buvo liepta surasti ekspozicijose ideologinių – revoliucinių momentų. Tad ir pakrikštijome šią sodybą „konferencine“, neva panašioje 1918 m. įvyko slapta lietuvių komunistų konferencija. Senojo svirno patalpėlėje įrengėme nedidelę knygelių bei laikraščių straipsnių ekspoziciją, nors iš tikrųjų nei ši sodyba, nei jos pastatai nieko bendro su 1918 m. įvykiais neturėjo.

Atidarymo išskilmėje prie centrinių muziejaus vartų dalyvavo tuometiniai partijos ir valdžios vadovai. Buvo kalbama apie socialistinės kultūros, žemės ūkio laimėjimus, revoliucinę praeitį, klasių kovą, o apie ekspozicijas nei muziejaus direktoriui, nei kitiems muziejaus darbuotojams nebuvo leista kalbėti. Mat, prieš atidarymo iškilmes buvo atskleista, kad muziejuje dirba daug „politiškai nepatikimų“ žmonių ir tai vos nesužlugdė paties atidarymo šventės.

Taigi muziejus buvo atidarytas, bet ortodoksiniams partiniams veikėjams jis kėlė nerimą. Gaudavome ir priekaištų, kad čia viskas „per daug gražu“. Juk tos sodybos, pastatai, tie rankų darbo drabužiai, baldai, rakandai, visas tas jaukumas ir grožis už muziejaus ribų Lietuvos kaime jau suniokotas, sugriautas. Jis buvo lyg ir nebylus priekaištas tiems niokotojams. Muziejus buvo lietuvių tautos pasididžiavimas prieš kitataučius ir priminimas jaunosioms kartoms, priesakas, kad negalima užmiršti savo tradicijų ir istorijos.

Į muziejų ėjo lankytojai. Jie čia rasdavo žaluma pražystančias birželio pievas, mėlynų vandenų platybes, senų miškų ošimą, o svarbiausia – medžių guotuose paskendusias sodybas, gėlių darželiais apkaitytas šimtmetes pirkias, trobas, stubas, kuriose, rodosi, dar sklando lietuvių protėvių dvasia. Čia žmogus rasdavo ir ramybę, ir lietuvišką žodį, ir dainą.

Atidarius muziejų lankymui tolesnė muziejaus statyba nenutrūko. Buvo keliami pastatai į aukštaičių kaimą, vienkieminė Kupiškio krašto Mičiūnų sodyba bei dzūkų kaimo bendrė pagal Zervynų kaimo dalies išplanavimo pavyzdį. Vienas pirmųjų šio kaimelio pastatų – Jono Gaidžio pirkia iš Musteikos kaimo, kurioje dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą apsidavė žymusis Lietuvos gamtininkas profesorius Tadas Ivanauskas. Pradėtas Mažosios Lietuvos sektorius, nuo Kintų atkėlus E. Gerulytės sodybą. Tačiau stuba stovi be grindų ir lubų, o daržinėle sunyko nepastatyta. Šalia aukštaičių kaimo atstatyta ir restauruota originali XVIII a. aštuonkampė koplyčia iš Švenčionių

Velykos

rajo. Pastatų atrinkimo, perkėlimo priežiūros darbui vadovavo architektūros skyriaus vedėjas Leonardas Lekavičius. Su juo, tikru Lietuvos patriotu, poliglotu teko pravažiuoti ne vieną tūkstantį kilometrų, ieškant ir įsigyjant pastatus. Muziejinis darbas buvo jo gyvenimas.

Buities muziejų „darė“ žmonės, atėję iš įvairių sričių, nežinodami materialinės naudos, palikę aukštesnius atlyginimus, turėtus darbus. Su šeimomis tekdavo glaustis pas svetimus žmones, nuomojant skurdų kampa, bet pilni noro, entuziazmo, meilės ir pagarbos savo Tėvynės praeičiai. Ne vienam jų valdžia prisegė „uodegėlę“ už praities savo ar tėvų „nuodėmes“.

P. Vėlyvis, L. Lekavičius, K. Kudaba – mokyklų direktoriai, L. Burlingis – aukštosios mokyklos dėstytojas, S. Daunys – muziejaus direktorius. Kiti vėliau atėjo iš aukštųjų mokyklų – K. Lamauskaitė, R. Vilyvis, E. J. Morkūnas, P. Valaika, A. Kargaudienė, N. Andrejevienė, V. Baltrušaitis, E. Nenartavičiūtė, J. Samulionytė, S. Žukauskaitė. Tai jie suieškojo, surinko, suvežė ir sukaupe tuos 90 tūkstančių daiktų.

Išaugo ir sustiprėjo jaunoji muziejinių karta. Be kasdieninio darbo – eksponatų rinkimo, jų tvarkymo, inventorinimo, parodų, ekspozicijų rengimo, muziejaus moksliniai darbuotojai Lietuvos kaimuose renka informacinę – mokslinę medžiagą apie kaimą ir miestelių buitį. Sukauptas turtingas mokslinis archyvas, surengta per 10 mokslinių konferencijų. Jie nuolatos dalyvauja MA Istorijos instituto rengiamose konferencijose, įvairiuose leidiniuose publikuoja straipsnius. Sukaupta daugiataukstantinė fototeka.

Muziejaus ekspozicijos rūpi ne tik tai muziejaus lankytojams. Šiandien jau būtų sunku suskaičiuoti, kiek jame nufilmuota kino ir videofilmų. Įdomu, kad čia buvo filmuojamos kino juostos, kurios,

atrodo, tolimos Lietuvos muziejaus specifikai („Paganinis“, „Sofija Kovalevskaja“, „Be šeimos“ ir daugelis kitų). Muziejaus pastatų fone buvo daromi daugelio solistų ir kolektyvų įrašai. Savaitgaliais muziejuje nuolatos lankosi jaunųjų poros su savo svitomis. Jie pasižinėja muziejaus žemaitukų traukiamais vežimais, fotografuojasi sodybose. Būna ir krikštynų.

Muziejų aplankė jau ne vienas milijonas lankytojų, tarp jų – karaliai, prezidentai, kosmonautai.

Visuomet gaudulį keldavo seniai Tėvynę palikusių tautiečių apsilankymai. Su kokia meile ir ašaromis akyse jie liedsdavo senuosius darbo įrankius, pirkiose ir trobose prisimindavo vaikystę, ilsėdavosi pastatų prieangiuose.

Jau po kelių dešimtmečių, turint daugelio savų ir svetimų įvertintą ir pagirtą lietuvišką skanseną, turime prisiminti tuos, kurių širdies ir proto dalelė buvo įdėta į darant, ir kurių jau nėra. Taigi pro memoria Pauliui Galaunei, Klemensui Čerbulėnui, Vacuii Miliui, Izidoruii Butkevičiui, Feliksui Bielinskiui, Jonui Baršauskui, Vytautui Landsbergiui – Žemkalniui, Eduardui Budreikai, Kazimierui Šešelgiui, Vincui Žilėnui, Janinai Narkevičiūtei, Petrii Vėlyviui, Povilui Valaikai, Leonui Burlingui, Algirdui Kubiliui, Reginai Laucienei, Leonardui Lekavičiui, Ignui Jablonskiui...

Daug visko buvo kuriant lietuvišką Rumšiškų skanseną. Tačiau ryškiausiai įsirisė į atmintį pirmosios dienos, metai. Ir tie žmonės, kurie tuo metu atėjo kupini noro ką nors gera padaryti savo kraštui. Ne dėl pinigų ar garbės. Niekas jiems niekada ir gero žodžio nepasakė, ir vargu, ar kas juos prisimena – ir tuos, kurie išėjo amžinai, ir tuos, kurie dar yra. Tačiau jie savo padarė. Muziejus yra ir, tikui, bus. ■

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI

1. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus archyvas.

2. Lietuvos liaudies buities muziejaus archyvas.

NAUDOTA LITERATŪRA

3. Bielskis F., Milius V. Įsteikime Tėviškės muziejų // Literatūra ir menas. – 1956, birž. 2.
4. Budreika E., Milius V. Liaudies buities muziejų ruošiant // Mokslas ir gyvenimas. – 1959, birž.
5. Butkevičius I. Lietuvių valstiečių gyvenvietės ir sodybos // Iš lietuvių kultūros istorijos (toliau – ILKI). – Vilnius, 1971. – T. V.
6. Butkevičius I. Tradiciniai lietuvių valstiečių gyvenamieji namai // ILKI. – Vilnius, 1958. – T. I.
7. Butkevičius I. Vidurio Lietuvos tradicinių trobesių savitumai // LTSR Mokslų akademijos darbai. Serija A. – T. 2 (21). – Vilnius, 1966.
8. Butkevičius I. Lietuvių sodybos buities muziejuje // Mokslas ir gyvenimas. – 1959. – Nr. 6.
9. Čerbulėnas K. Lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų namų genezės klausimu // LTSR architektūros klausimai. – Kaunas, 1960. – T. I.
10. Čerbulėnas K. Apie lietuvių dvigalių gyvenamųjų namų susidarymą // Lietuvos TSR architektūros klausimai. – Kaunas, 1964. – T. II.
11. Čerbulėnas K. Senoji lietuvių liaudies architektūra. // Gimtasai kraštas. – 1969. – Nr. 7.
12. Čerbulėnas K. Buities muziejus // Mokslas ir gyvenimas. – 1966. – Nr. 4.
13. Čerbulėnas K. Architektūros ir buities muziejus prie Kauno marių // Statyba ir architektūra. – Vilnius, 1970. – Nr. 9.
14. Čerbulėnas K. Tėviškės muziejus // Į laisvę. – 1941. – Nr. 103.
15. Čerbulėnas K. Lietuvos TSR liaudies buities muziejus // Pergalė. – 1974. – Nr. 7.
16. Čerbulėnas K. Liaudies buities muziejaus genezė // Architektūros paminklai. – 1975. – T. V.
17. Čiubrinskis V. Suvalkijos regioninių ypatybių poveikis tradicinės suvalkiečių ir dzūkų liaudies architektūros paplitimo riboms // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1983-84 m. (toliau – ETL). – Vilnius, 1985.
18. Daunys S. Norvaišių kaimo namas (numas) // Muziejai ir paminklai. – Vilnius, 1969.

19. Daunys S. Pastatų ekspozicijos Liaudies buities muziejuje // Mokslas ir gyvenimas. – 1978. – Nr. 8.

20. Galaunė P. Oro muziejai // Gimtasai kraštas. – 1934. – Nr. 2.

21. Jablonskis I. Kai kurie 18 a. šiaurės vakarų žemaičių gyvenamųjų namų savitumai // ETL 1981 ir 1982 metais. – Vilnius, 1983.

22. Jablonskytė-Rimantienė R. Liaudies buities muziejų klausimu // Pergalė. – 1949. – Nr. 1.

23. Jurginis J. Liaudies buities muziejus – didis ir malonus rūpestis // Kultūros barai. – 1972.

24. Klonowsky F. Park etnograficzny w Olsztynku. – Olsztyn, 1966.

25. Končius I. Mano eitis kelias. – Vilnius, 2001.

26. Končius I. Oro muziejų reikalu // Gimtasai kraštas. – 1934. – Nr. 3-4.

27. Končius I. Kuriamas oro muziejus // Mūsų kraštas. – 1937.06.04.

28. Kugevičienė B. Liaudies buities muziejus // Mokslas ir gyvenimas. – 1971. – Nr. 5.

29. Rūkštelė A. Oro ir etnografiniai muziejai // Gimtasai kraštas. – Nr. 1.

30. Rūkštelė A. Tėviškės muziejaus steigimo reikalu // Lietuvos žinios. – 1937. – Nr. 145.

31. Stanikūnas V. Muziejus pradeda gyvenimą // Literatūra ir menas.

32. Stanikūnas V. Tėviškės muziejus // Muziejai ir paminklai. – Vilnius, 1970.

33. Stanikūnas V. Tėviškės muziejaus statybose // Kraštotyra. – Vilnius, 1969.

34. Stanikūnas V. Buities muziejus atkelia vartus // Kultūros barai. – 1974. – Nr. 6.

35. Stanikūnas V. Liaudies buities muziejus šiandien ir rytoj // Muziejai ir paminklai. – Vilnius, 1979.

36. Stanikūnas V. Rūpesčiai dėl muziejaus rytojaus // Kultūros barai. – 1983. – Nr. 3.

37. Stanikūnas V. Tėviškės muziejaus gyvenimas // Diena. – 1996. – Nr. 117.

38. Stanikūnas V. Mediniai architektūros objektai muziejuose po atviru dangumi // Lietuvos medinis paveldas. – Rumšiškės, 2006.

39. Vėlyvis P. Lietuviškas skansenas // Kultūros barai. – 1969. – Nr. 5.

40. Žilėnas V. Lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų namų susiformavimas // ILKI. – Vilnius, 1958. – T. 1.

41. Žemkalnis V. Muziejus po atviru dangumi // Kultūros barai. – 1965. – Nr. 5.